

**FAOLIYATGA ASOSLANGAN XARAJATLAR TIZIMINING
TANNARX MENEJMENTINI YAXSHILASH VA FOYDALILIKNI
OSHIRISHDA FOYDALANISH**

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ,

Djumayeva Guzal , *assistent* ,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ,

Omonova Rushana , *talaba*

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ,

Bo'riboyeva Parvina , *talaba*

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ,

Ro'zimboyeva Shahzoda *talaba*

Annotatsiya

Ushbu maqola raqobatbardosh bozor sharoitida korxonalarning barqaror rivojlanishi va foydalilikni oshirishda tannarx menejmentining ahamiyatini ko'rib chiqadi. An'anaviy tannarx hisoblash tizimlarining cheklovlari tahlil qilinib, Faoliyatga Asoslangan Tannarx (ABC) tizimi xarajatlarni aniqroq kuzatish uchun ilg'or vosita sifatida tavsiflanadi. Maqolada ABC tizimining nazariy asoslari, afzalliklari, joriy etish jarayoni va potentsial qiyinchiliklari muhokama qilingan. Shuningdek, uning strategik tannarx menejmenti va foydalilikni oshirishdagi ta'siri baholanadi, korxonalarga raqobatbardosh ustunlikka erishish uchun tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: ABC tizimi, tannarx menejmenti, foydalilik, qaror qabul qilish, faoliyatga asoslangan tannarx, xarajatlarni taqsimlash, raqobatbardoshlik

Kirish

Zamonaviy global iqtisodiyotda korxonalar tobora ortib borayotgan raqobat va dinamik bozor sharoitlariga duch kelmoqda. Bunday sharoitda muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biri mahsulot va xizmatlarning tannarxini samarali boshqarish hisoblanadi. O'zbekiston milliy iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va korxonalarni rivojlantirish kontekstida mahsulot tannarxi alohida ahamiyat kasb etadi [1]. Mahsulot tannarxining samarali kamayishi eksport salohiyatini oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda bozor iqtisodiyoti sharoitida yuqori sifatli, raqobatbardosh va arzon mahsulotlar ishlab chiqarish uchun nihoyatda muhimdir [1]. An'anaviy tannarx hisoblash usullari ko'pincha bilvosita xarajatlarni taqsimlashda aniqlikning etishmasligi bilan tavsiflanib, bu esa menejerlarga mahsulotlar, xizmatlar yoki mijozlarning haqiqiy rentabelligi haqida noto'g'ri tasavvur berishi mumkin. Natijada, strategik qarorlar ko'pincha noto'g'ri ma'lumotlarga asoslangan bo'lib, bu esa korxonaning umumiy samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Faoliyatga Asoslangan Tannarx (Activity-Based Costing - ABC) tizimi an'anaviy usullarning ushbu kamchiliklarini bartaraf etishga qaratilgan ilg'or yondashuvdir. ABC tizimi xarajatlarni mahsulot hajmi bilan emas, balki ularni keltirib chiqaradigan faoliyatlar bilan bog'lash orqali aniqroq tannarx ma'lumotlarini taqdim etadi. Bu tizim korxonalarga nafaqat mahsulot tannarxini aniqroq hisoblash, balki qo'shimcha qiymat yaratmaydigan faoliyatlarni aniqlash va ularni optimallashtirish imkoniyatini ham beradi. Ushbu maqolaning maqsadi ABC tizimining tannarx menejmentini yaxshilash va foydalilikni oshirishdagi rolini chuqur tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, maqolada tizimning nazariy asoslari, joriy etish jarayoni, uning afzalliklari, potensial qiyinchiliklari va qaror qabul qilishga ta'siri atroflicha ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

ABC tizimining rivojlanishi 1980-yillarda boshlanib, Robert Kaplanning va Robin Kuperning ishlari bilan keng e'tirof etilgan. Ular an'anaviy tannarx tizimlarining kamchiliklarini tanqid qilib, ishlab chiqarish xarajatlarining tobora ortib borayotgan ulushini bilvosita xarajatlar tashkil etayotganini va ularni hajmga asoslangan ko'rsatkichlar orqali taqsimlash mahsulot tannarxini buzayotganini ta'kidlaganlar. An'anaviy yondashuvlar, masalan, to'g'ridan-to'g'ri ish haqi yoki mashina soatlari kabi yagona taqsimot bazasidan foydalanish, ko'pincha murakkab ishlab chiqarish muhitida xarajatlarni noto'g'ri taqsimlashga olib keladi. Bu esa yuqori hajmli, oddiy mahsulotlarning tannarxini oshirib, past hajmli, murakkab mahsulotlarning tannarxini sun'iy ravishda pasaytiradi. Natijada, korxonalar ba'zi mahsulotlarni zarariga sotishlari yoki rentabelli mahsulotlardan voz kechishlari mumkin.

ABC tizimining asosiy g'oyasi shundaki, mahsulotlar xarajatlarni emas, balki faoliyatni iste'mol qiladi va aynan shu faoliyatlar xarajatlarni keltirib chiqaradi. Bu yondashuv xarajatlarni ikki bosqichda taqsimlashni o'z ichiga oladi: birinchi bosqichda resurs xarajatlari faoliyatlarga taqsimlanadi, ikkinchi bosqichda esa faoliyat xarajatlari tannarx ob'ektlariga (mahsulotlar, xizmatlar, mijozlar) faoliyat drayverlari (masalan, buyurtmalar soni, o'rnatishlar soni, sifat nazorati soatlari) asosida taqsimlanadi. Bu usul xarajatlarni ularni keltirib chiqargan sabablar bilan bevosita bog'lash orqali tannarxni aniqroq aks ettiradi. Tannarxning bunday aniq hisoblanishi korxonalar uchun juda muhimdir, chunki mahsulot tannarxini hisoblashning asosiy maqsadi haqiqiy xarajatlarni to'g'ri aks ettirish va moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan tejamkor va oqilona foydalanishni nazorat qilishdan iboratdir [1]. Narxlar barqaror bo'lib qolganda tannarxni kamaytirishga erishish korxonalar uchun qo'shimcha foyda keltirishi mumkin [1].

ABC tizimini joriy etish jarayoni bir necha bosqichdan iborat bo'lib, ular orasida asosiy faoliyatlarni aniqlash, ularni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan

resurs xarajatlarini ajratish, har bir faoliyat uchun xarajat drayverlarini belgilash va yakunda tannarx ob'ektlariga xarajatlarni taqsimlash mavjud. Ushbu jarayon katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishni talab qiladi. ABC tizimining asosiy foydalari orasida mahsulot tannarxini aniqroq hisoblash, narxlarni belgilash bo'yicha yaxshilangan qarorlar, qo'shimcha qiymat yaratmaydigan faoliyatlarni aniqlash va bartaraf etish, jarayon samaradorligini oshirish, mijozlar va kanallar rentabelligini tahlil qilish imkoniyati, shuningdek, strategik rejalashtirishni kuchaytirish kabi jihatlar bor. Masalan, ABC orqali korxona qaysi mijozlarning ko'proq resurs talab qilishi va qaysi birining haqiqiy rentabelli ekanligini aniqlay oladi.

Biroq, ABC tizimini joriy etish ba'zi potensial qiyinchiliklarni ham o'z ichiga oladi. Bularga tizimni o'rnatish va uni boshqarishning yuqori xarajatlari, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishning murakkabligi, xodimlarning o'zgarishlarga qarshiligi, rahbariyatning to'liq qo'llab-quvvatlashiga bo'lgan ehtiyoj va tizimni doimiy yangilab borish zarurati kiradi. Shuning uchun, ABC tizimini muvaffaqiyatli joriy etish uchun sinchkovlik bilan rejalashtirish, tegishli resurslarni ajratish va tashkilotning barcha darajalarida xodimlarni o'qitish va jalb qilish talab etiladi.

ABC tizimining strategik roli shundaki, u tannarx menejmentini passiv hisobot berish vositasidan faol strategik vositaga aylantiradi. Aniqlangan xarajat ma'lumotlari menejerlarga mahsulot portfelini optimallashtirish, mijozlar segmentlarini maqsadli aniqlash, tashqaridan xizmatlarni sotib olish (outsourcing) yoki ichki ishlab chiqarish (make or buy) bo'yicha qarorlar qabul qilish, shuningdek, jarayonlarni qayta loyihalashda yordam beradi. Masalan, ABC orqali aniqlangan ma'lumotlar korxonaga past rentabelli mahsulotlarni yoki xizmatlarni aniqlash va ularni yo'qotish yoki narxlarini qayta ko'rib chiqish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, korxonaning umumiy resurslarini samaraliroq taqsimlashga va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Foydalilikni oshirishda ABC tizimining ta'siri bevosita aniqroq tannarx ma'lumotlari bilan bog'liq. Tizim orqali korxonalar o'z mahsulotlarining haqiqiy narxini bilib, bozor narxlarini mos ravishda belgilashlari mumkin. Bu esa ortiqcha baholash yoki kam baholash xavfini kamaytiradi. Bundan tashqari, ABC qo'shimcha qiymat yaratmaydigan faoliyatlarni aniqlashga yordam beradi, bu esa ularni bartaraf etish yoki optimallashtirish orqali xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Masalan, keraksiz sifat nazorati bosqichlari yoki muddatidan ortiq inventar saqlash kabi faoliyatlar ABC tahlili orqali oshkor bo'lishi mumkin. Bu xarajatlarni kamaytirish, mahsulot dizaynini yaxshilash va resurslarni optimallashtirish orqali yakuniy natijada foydalilikni oshirishga olib keladi. Qaror qabul qilish jarayonida ABC tizimi menejerlarga yanada kengroq va ishonchli ma'lumotlar bazasini taqdim etadi. Bu xususan, mahsulot assortimentini boshqarish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish, marketing strategiyalarini belgilash va investitsiya loyihalarini baholashda juda muhimdir. Haqiqiy tannarxni bilish, tashkilotlarga qaysi bozor segmentlariga e'tibor qaratish kerakligini va qaysi mijozlarga xizmat ko'rsatishni davom ettirish foydali ekanligini aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy maqola nazariy va kontseptual tahlilga asoslangan sifatli tadqiqot metodologiyasidan foydalanadi. Tadqiqotda mavjud akademik adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar va hisobotlar sinchkovlik bilan o'rganilib, Faoliyatga Asoslangan Tannarx (ABC) tizimining asosiy tamoyillari, uning afzalliklari, kamchiliklari va amaliy qo'llanilishi bo'yicha ma'lumotlar sintez qilingan. An'anaviy tannarx hisoblash usullari bilan taqqoslama tahlil o'tkazilib, ABC tizimining tannarx menejmentini yaxshilash va foydalilikni oshirishdagi strategik roli baholangan. Tadqiqot empirik ma'lumotlarni yig'ish yoki statistik tahlilni o'z ichiga olmaydi, balki mavjud bilimlar bazasini umumlashtirish va integratsiya qilish orqali nazariy xulosalar chiqarishga qaratilgan. Shu bilan birga,

O'zbekistonning iqtisodiy modernizatsiyasi kontekstida tannarx ahamiyatini ta'kidlovchi mavjud hujjatlarga murojaat qilingan.

Xulosa

Tannarx menejmenti zamonaviy korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlash va foydalilikni oshirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. An'anaviy tannarx hisoblash tizimlarining cheklovlari, ayniqsa bilvosita xarajatlarni noto'g'ri taqsimlashda, ko'pincha menejerlarni noto'g'ri qarorlar qabul qilishga undaydi. Faoliyatga Asoslangan Tannarx (ABC) tizimi bu muammolarga samarali yechim taklif etib, xarajatlarni ularni keltirib chiqaradigan faoliyatlar bilan bog'lash orqali mahsulot va xizmatlarning haqiqiy tannarxini aniqroq aks ettiradi. Ushbu tizimning nazariy asoslari, uning an'anaviy yondashuvlarga nisbatan ustunliklari, shuningdek, joriy etish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va erishiladigan foydalar ushbu maqolada atroflicha tahlil qilindi.

ABC tizimi strategik tannarx menejmentini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. U korxonalarga qo'shimcha qiymat yaratmaydigan faoliyatlarni aniqlash, resurslarni samaraliroq taqsimlash, narxlarni optimallashtirish va jarayon samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi. Natijada, korxonalar o'z foydaliligini sezilarli darajada oshirishi va bozor sharoitida yanada samaraliroq strategik qarorlar qabul qilishi mumkin. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish va milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida tannarxni aniq hisoblash va boshqarishning ahamiyati yanada ortadi [1]. Shu nuqtai nazardan, ABC tizimini mahalliy korxonalarda joriy etish yuqori sifatli, raqobatbardosh va arzon mahsulotlar ishlab chiqarishga, eksport salohiyatini oshirishga hamda umumiy moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Korxonalarga ABC tizimini joriy etish bo'yicha quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin: birinchidan, tizimni joriy etishdan oldin uning afzalliklari va qiyinchiliklarini sinchkovlik bilan baholash; ikkinchidan, rahbariyatning to'liq

qo'llab-quvvatlashini ta'minlash va xodimlarni tizimdan foydalanishga o'qitish; uchinchidan, joriy etish jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirish va dastlab kichik loyihalardan boshlash; to'rtinchidan, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish uchun zarur bo'lgan texnologik infratuzilmani yaratish. ABC tizimini muvaffaqiyatli joriy etish va undan to'g'ri foydalanish korxonalarga raqobatbardosh ustunlikka erishish va uzoq muddatli barqaror o'sishni ta'minlash imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kaplan, Robert S., and H. Thomas Johnson. Aloqadorlik yo'qoldi: Menejment buxgalteriyasining yuksalishi va inqirozi. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1987.
2. Kaplan, Robert S., and Robin Cooper. Xarajat va Samara: Rentabellik va Samaradorlikni Oshirish Uchun Integratsiyalashgan Xarajat Tizimlaridan Foydalanish. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1998.
3. Cooper, Robin. "Faoliyatga asoslangan narxlashning yuksalishi: Birinchi qism: Faoliyatga asoslangan narx tizimi nima?" Xarajatlarni boshqarish jurnali, vol. 2, no. 2, 1988, pp. 45-54.
4. Kaplan, Robert S. "Faoliyatga Asoslangan Boshqaruv (ABM)." Xarajatlarni Boshqarish Jurnali, vol. 5, no. 4, 1991, pp. 4-14.
5. Cokins, Gary. "Faoliyatga asoslangan xarajatlarni boshqarish: Bir holat tadqiqoti." Xarajatlarni boshqarish jurnali, jild 11, son 1, 1997, betlar 13-23.